

ИСТОРИЧЕСКО ПРОСТРАНСТВО И ИСТОРИЧЕСКО ВРЕМЕ

Здравко Иванов

1. Екосфера, биосфера, социосфера

Въз основа на изотопния анализ на оловото и други радиоактивни изследвания, възрастта на нашата планета Земя се изчислява на около 4 – 4,5 млрд. години. До появата на живота – преди 2 млрд. години, тя е съществувала само и единствено като екосфера, чиито съставни части са били литосферата, хидросферата и атмосферата в типичния им за този период вид. С появата на живота от т. нар. коацерватни капки на първичния хранителен „бульон”, се поставя началото на формирането на една принципно нова сфера – биосферата (сферата на живота), която минава над 2 млрд. годишен период на еволюция (*Вж. А. И. Опарин. Жизнь, ее природа, происхождение и развитие., М., 1960*). Тази сфера включва растителния и животинския свят на планетата, така както е съществувал той през различните геоложки периоди и както съществува днес, т. е.: т. нар. фитосфера (сфера на растителния) и зоосфера (сфера на животинския свят). Накрая, със стартирането на процеса на антропо- и социогенезата (примерно, преди 4 млн. години) възниква и т. нар. социосфера – сфера на взаимодействието на човека (обществото) с природата, резултат от която е т. нар. втора (преработена и социализирана) природа, съществуваща във формата на нов културен (от лат. глагол „colo” – обработвам) свят. Социосферата и културата са израз на т. нар. активна адаптация – приспособяване на средата към човека, а не на човека към средата, както стоят нещата в животинското царство. В този смисъл човешката история може да бъде разглеждана като история на културата. Доколкото самата култура се дели на духовна и материална (първата обхваща духовния живот на хората – митология, религия, наука, изкуство, философия и пр., а втората – техния материален живот: средства за производство, сгради, съоръжения, предмети за потребление и т. н.), историята обхваща в единство и двете форми на културата, като приоритет, безспорно, има първата – духовната култура, тъй като идеите за вещите

предхождат вещите, които в случая изпъкват като артефакти (от arte – изкуствено и factus – направен).

Заедно с възникването на социосферата, възниква и т. нар. ноосфера (сфера на разума). Някои изследователи поставят знак на равенство между посочените две сфери. Но в съдържателен план (в плана на техния обхват), те все пак могат да бъдат разглеждани като относително самостоятелни сфери. Така, социосферата се отнася преди всичко и главно до сферата на практическото (материалното) взаимодействие на човека с природата, т. е. до сферата на т. нар. овладяна и включена в непосредствения живот природа. От своя страна, ноосферата изразява степента на развитие на познавателната мощ на човека, границите му на познание на света, което познание (по силата на недостатъчни технически възможности) не винаги може да бъде непосредствено верифицирано и приложено в практиката.

Обща характеристика и за социосферата, и за ноосферата е тенденцията за непрекъснатото им разширение. В това отношение човекът се представя като активно (познаващо и колонизиращо) света същество и затова неговата история може условно да бъде разглеждана като история на човешката колонизация – на Земята, а в перспектива и на Космоса.

2. Историческо пространство

С категорията „историческо пространство” се означава мястото, върху което протича обществено-историческия живот на хората. Съдържанието на тази категория не е статично, а динамично. На макроравнище границите на т. нар. „исторически свят” (съвпадащ с границите на социосферата) са се менили с времето. Така например в историята на Стария свят те са се асоциирали главно с т. нар. „Златен полумесец” (Египет – Предна Азия – долините на Тигър и Ефрат – Персийския залив). По-късно (през Античността) с категорията „свят” са се означавали всички заселени от хората територии. Останалите райони са били възприемани като „пустош”, която, доколкото впоследствие е била включвана в историческия живот, е добивала статут на историческо пространство.

Съдържанието на категорията „историческо пространство” се изменя радикално с великите географски открития от XV век насам, когато се открива т. нар. „Нов свят” и редица непознати дотогава островни земи и народи. По този начин историческия живот на хората, в определен смисъл на думата, се глобализира. Границите на историческото пространство се разширяват до пределите на цялата земя. Възниква световната (глобалната)

колониална система, свързана със завладяването и включването във водовъртежа на историческия живот на редица нови страни и народи.

С изстрелването на първия изкуствен спътник на Земята през 1957 г. от тогавашния СССР, човечеството навлезе в нова ера на историческия живот, за която е характерна тенденцията за разширяване на историческото пространство не само в „хоризонтала”, но и във „вертикала”, с включване в него на околоземното пространство, в перспектива – на пространството на Слънчевата система и планетите в нея, а защо не и на Галактическото пространство. Потвърждение на казаното са полетите на Вояджер 1 и Вояджер 2, кацането на Луната и изпратените там луноходи, безпилотните полети до Марс, Юпитер и пр. По този начин като че ли се сбъдва прогнозата на Николай Рьорих за превръщането на човека от „земно” в „космическо” същество, за конституирането му не само като гражданин на Земята, но и като гражданин на Света (Космоса, Вселената).

На микроравнище границите на историческото пространство включват териториите, върху които протича историческият живот на отделните народи или върху които се „разиграват” историческите събития и процеси. Така, конституирането на различните държави винаги е ставало в рамките на определен ареал. Такъв ареал (макар и динамичен, подвижен) са имали и империите, както и днешният Европейски съюз. Свой ареал си имат и отделните исторически събития – Гръко-персийските, Пелопонеските, Пуническите войни, въстанието на Спартак, на Ивайло, националноосвободителните движения, Първата световна (европейска) война, Сталинградската битка от Втората световна война, войната в Персийския залив, в Афганистан, в Ирак и т.н.

Историческото пространство си има обаче не само свои граници, но и своя структура и форми на съществуване. От гледна точка на структурата му в него могат да се различат следните бинарни опозиции: център и периферия, които, в зависимост от мащабите на изследвания обект, се представят като столица и провинции, метрополия и колонии, световен център и покрайнини и т. н. Нещо повече, това разделение се проявява и в самите центрове (столици, метрополии). Така например, мястото, където (при нормални обстоятелства) протича политическият живот и се вземат политически решения, обикновено се намира в средата на столицата (а самата столица или метрополия е обикновено в средата на държавата, империята). При всички познати ни цивилизации се формира обикновено политико-обществен център – сърцевината на града, City-to, където се намират дворецът на

владетеля, съдът, храмът, главният площад. Около този център са концентрирани домовете на политическата, стопанската, идеологическата върхушка (днес – офисите, а домовете – в т.нар. „богаташки квартали или селища“). По-нисшите слоеве са изтикани в покрайнините на града. Там се намират обикновено и табуираните и позорните институции, т. е. онези институции, които имат отношение към негативната страна на живота – гробищата, могилите, местата за задържане (затворите), бесилката, бедняшките квартали, бордеите и т. н. В непосредствено съседство с тях са били крепостните и градските стени. Между центъра и градската покрайнина са разположени сградите и се извършват дейностите на онези хора, които не принадлежат нито към висшия, нито към нисшия слой: занаятчии, търговци, лихвари, служители, чиновници и т. н. (Срв. Асен Игнатов. *Антропологическа философия на историята.*, Факел, 1998, с. 206–270).

На същата логика е подчинена и самата инфраструктура. За нея като че ли важи римската сентенция „всички пътища водят към Рим“, в нашият случай – към центъра на столицата или към метрополията, които едва ли не изпъкват като самоцел, за сметка на периферните територии, изпъкващи главно като средство (и то не само в качеството им на снабдители със стоки и услуги, но и в качеството им на данъкоплатци и източник на жива сила по време на междуособици и войни).

Доколкото обаче пространството не е само планиметрична (двумерна), а и стереометрична (триизмерна) реалия, историческото пространство е структурирано и във вертикална равнина и по обем. Така например, най-високите и големи сгради се намират в City-то на града – Парламент, Съд, Президентство, Кралски (императорски, царски) дворец, Министерски съвет, храмове и катедрали, бизнес-сгради, банки, пощи и т. н. По аналогия и по-силните социални слоеве не само живеят по-близо до центъра, но и разполагат с повече обем (повече пространство), с по-големи и луксозни жилища. В това отношение стереометричният обем като правило „следва“ кръгообразната структура на планиметричната координация на социалната йерархия (Вж. пак там).

Накрая, историческото пространство си има не само свои граници и структура, но и свои форми на проява. В този план говорим за културно-историческо, религиозно, научно-техническо, икономическо, политическо и пр. пространства. Границите на посочените форми на историческото пространство понякога могат да съвпадат (например, границите на политическото и културното пространство в страните от Стария свят – Индия,

Китай, Месопотамия, Египет и т.н.), но могат и да не съвпадат (например, границите на исляма, юдаизма, католицизма, протестантството, източното православие, будизма и пр., от една страна, и тези на либералната демокрация и пазарната икономика, от друга, или пък границите на високоразвитата в технологично отношение част на човечеството и неговата културна или религиозна принадлежност – САЩ, Япония, Германия, Китай, Русия, Южна Корея и т. н.).

2. Историческо време

С категорията „историческо време” се означава динамиката, менливостта, процесуалността на социалния живот на хората, които, на различните етапи от развитието, се характеризират със специфичен темп и ритъм на протичане. Историческото време не бива да се смесва с физическото (космическото, астрономическото, природното) време, тъй като двете времена са времена на две относително автономни и различни системи – Вселената и обществото.

В сравнителен план, общественно-историческото време се отличава от космическото, на първо място по своята „протяжност”. Така, ако възрастта на Вселената се изчислява днес на 15 млрд. години, а на нашата галактика – на 10 млрд. години, „протяжността” на историческия живот на хората не обхваща повече от 4 млн. години, а ако изключим от нея т. нар. „доисторически” период (4 млн. г. – 4 хил. г. пр. н. е.), би била равна само на около 6 хиляди години.

На второ място, общественно-историческото време се отличава от космическото по своя по-висок темп на протичане, по своята по-висока интензивност и съдържателна наситеност (пълнота), изразяващи се във факта, че то съдържа в себе си много по-голям брой изменения за единица време, отколкото измененията, които стават в самата природа.

На трето място, историческото време се отличава от космическото по своята насоченост и постъпателност (кумулятивност) на осъществяване. При космическото време такава насоченост като че ли липсва. Там (в Космоса) тенденциите на изграждане и разрушаване, на привличане и отблъскване, на ентропия и антиентропия като че ли се уравновесяват и затова няма доминираща насока на изменение (да си спомним тезата на Хераклит за света като „вечно жив огън”). Затова Николай Бердяев означава космическото време с кръг (символ на цикличността, вечното възвръщане и повторение), а историческото – с вектор (символ на постъпателността и

насочеността на историческото движение) (*Вж. Н. Бердяев. За робството и свободата на човека., С., 1992, с. 257–259*).

На четвърто място, за разлика от космическото време, което общо взето се представя като хомогенно време (при което една астрономическа минута си е една минута, една година – една година, един век – един век), историческото време е хетерогенно по природа. В случая става дума за това, че астрономически еднаквите периоди от време са неравностойни от историческа гледна точка. Така например в областта на техниката XIX и XX век са успели да постигнат много повече, отколкото цялата предшестваща (над 5500 годишна) история на човечеството, т. е. технологичното равнище на тези векове далеч надвишава технологичното равнище на миналите хилядолетия. Така е и в областта на политическата, научната и стопанската история: съдържателното богатство и събитийната наситеност на посочените два века са несъизмерими с тези на предходните хилядолетия.

Хетерогенността на историческото време се проявява обаче не само в различното съдържателно богатство на отделните епохи, но и в различния темп на извършващите се в тях исторически процеси и промени. Така например на техническата ера на ръчните оръдия на труда съответстват 3 икономически епохи – родовия, робовладелския и феодалния строй, докато на икономическата система на капитализма, обратно, съответстват 3 технически епохи – на ръчните (манифактурното производство), машинните (индустриалното производство) и автоматичните оръдия на труда, в т. ч. и на компютърно-информационните системи и технологии. От друга страна, темпът (динамиката) на процесите в различните сфери на обществения живот също не е еднакъв. Така големите монотеистични религии – юдаизъм, християнство, будизъм, ислям и пр., възникнали в епохата на Античността, придружават общественото развитие на човечеството чак до наши дни и вероятно ще запазят съществуването си и за в бъдеще (т. е. остават си като чели неподвластни на времето). Не така стои въпросът обаче с политическата или юридическата надстройка на обществото, които се отличават с много по голяма динамичност и менливост. Примери за това са НАТО, вече бившият Варшавски договор, Европейският съюз, образуването и разпада на Съветския съюз, на Югославия, смяната на политическите режими в страните от Източна Европа, в Афганистан, Ирак и пр., появата на редица универсални норми на международното право (норми на Обединените нации) след края на Втората световна война и т. н.

В заключение следва да отбележим, че на историческото време е присъща тенденцията за експоненциално ускоряване на неговия темп, т. е. тенденцията за непрекъсната и постъпателна динамизация на протичащите събития и процеси. Това е свързано с експоненциалния растеж на съвременната наука и съвременните технологии, който, така да се каже, съкращава пространството и намалява времето за реализацията на преследваните цели и задачи.